

УДК 343.13 (477)

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Сердюк Вікторія Олександрівна,
*здобувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

Реформування кримінально-процесуального законодавства є необхідною умовою забезпечення приведення законодавства України щодо здійснення досудового розслідування та розгляду кримінальних справ у судовому засіданні у відповідність із загально визнаними стандартами забезпечення функціонування правосуддя. Крім того, дана проблематика тісно пов'язана зі здійсненням судово-правової реформи в Україні, яка була започаткована після проголошення незалежності України.

Основними завданнями, які висвітлюватимуться у статті, є дослідження передумов реформування та деяких невирішених проблемних питань кримінально-процесуального законодавства.

Передумовою реформування кримінально-процесуального законодавства стало приведення Конституції України, а також інших норм у відповідність із міжнародними стандартами у галузі захисту прав людини. Крім Конституції, було прийнято ряд законів, які наближені до міжнародних стандартів.

Потрібно зазначити, що якщо Конституція в цілому і відповідає положенням Конвенції про захист прав і основних свобод людини та інших міжнародних документів у цій галузі, то галузеве законодавство, а, зокрема, кримінально-процесуальне, ще не все переглянуто щодо його відповідності міжнародним документам і багато в чому суперечить інтересам захисту основних прав і свобод людини.

Суттєві зміни до процесуального законодавства було внесено при проведенні так званої "малої" судової реформи. Тоді було внесено ряд змін до кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, вирішено ряд проблемних питань судового провадження. Так, стадія віддання до суду замінена на попередній розгляд справи суддею. Для реалізації принципу рівності учасників судового процесу про день судового розгляду справи повідомляється не тільки прокурор, як було раніше, а й інші учасники процесу [1, с. 9]. Процедура провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів та пов'язані з цим дії, які виконував суддя-порушення кримінальної справи, обрання міри запобіжного заходу, формування обвинувачення та інші пов'язані з цим дії, було передано до віддання прокурора.

Суттєвою гарантією забезпечення рівноправності учасників судового розгляду стало закріплення в законодавстві положення про те, що обмеження прав позивача чи відповідача в цивільному процесі та підсудного або потерпілого в кримінальному процесі під час судового розгляду справи є істотним порушенням вимог процесуального закону, що тягне скасування судового рішення. Законодавством були закріплені додаткові гарантії особам, які через різні причини не можуть захистити свої права. Так, встановлено обов'язкову участь захисника у справах, де стороною є неповнолітня, німа, глуха чи інша особа, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист. Крім того, особам, які не володіють мовою судочинства, надано право користуватися рідною мовою за допомогою перекладача.

Але зазначимо, що на сьогоднішній день основу чинного процесуального законодавства України все ще становлять кодекси, прийняті за радянських часів. Як правило, законодавець здійснює внесення змін до відповідних процесуальних кодексів. Необхідно зазначити, що при внесенні значних змін до кодексу руйнуються внутрішні системні зв'язки такого нормативно-правового акта і не створюються нові, наслідком чого є численні проблеми, що виникають при його практичному застосуванні.

Необхідно зазначити, що в Україні склалась ситуація, коли правоохоронні органи, такі як органи дізнання, досудового слідства, прокуратури та суди все ще застосовують Кримінально-процесуальний кодекс (далі КПК), який прийнятий 28 грудня 1960 року та введений в дію з квітня 1961 року, і, який передбачає стандарти, що діяли в колишньому СРСР. На сьогоднішній день, хоч і внесено зміни до кодексу, але на практиці є ряд питань, що ускладнюють правозастосування. Ще більше ускладнилось застосування кримінально-процесуального кодексу у зв'язку з прийняттям у квітні 2001 року нового Кримінального кодексу України та в 2002 році закону "Про судоустрій України".

В літературі висловлювалось ряд положень щодо необхідного реформування кримінально-процесуального законодавства. Серед проблем можна назвати такі.

Перше. При реформуванні кримінально-процесуального законодавства необхідно було вилучити норми, які не забезпечують ефективного регулювання суспільних відносин у сфері кримінального судочинства. Крім того, поряд з КПК діє ряд нормативно-правових актів, норми яких регулюють також кримінальне судочинство. Це створює перешкоду у користуванні цими нормами. Наприклад, поряд з КПК кримінальне судочинство регулюють закон “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про прокуратуру”. Разом з тим в КПК присутні норми, що порушують конституційні принципи гласності та змагальності судового процесу. Так, допускається допит осіб під псевдонімами і допит їх у суді без оголошення дійсних даних про особу, поза візуальним спостереженням інших учасників судового процесу. Слід погодитися з думкою про те, що слід шукати інших шляхів вирішення захисту життя і здоров'я свідка та потерпілого у зв'язку з даванням свідчень ними у судовому процесі. Наприклад, можна звернутися до зарубіжного досвіду [2, с. 99]. Захист свідка та потерпілого повинен здійснюватися вже після давання показань. А тримання інформації про його особу під час процесу, на нашу думку, не може бути припустимим, тому що дана проблема може перерости у фальсифікацію доказів.

Друге. Існує проблема підняття професійного рівня попереднього розслідування. Так, 208 осіб, які працюють в органах внутрішніх справ на посадах слідчих, мають диплом інженерів. Разом з ними кримінальні справи розслідують 211 педагогів, 22 економісти, 43 військові офіцери, більше трьох десятків інших спеціалістів-агрономи, ветеринари, медики [3, с. 4].

Третє. Відкритим питанням залишається застосування такої міри запобіжного заходу, як застава, яка полягає у внесенні на депозит органу досудового слідства чи суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами грошей чи передачі їм інших цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового перебування без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування і суду особи, щодо якої застосовано запобіжний захід. Є слушною думка, що обрання такого запобіжного заходу щодо осіб, які вчинили особливо тяжкий чи тяжкий злочин створює останнім такі умови, при яких вони можуть ухилятися від слідства і суду. Це, звичайно, призводить до ускладнення притягнення їх до відповідальності і застосуванню до них покарання. На нашу думку, необхідною умовою є визначення тих конкретних складів злочину, при яких не можна застосовувати до обвинуваченого такий запобіжний захід. При сьогоденній ситуації особа, яка внесла заставу, може її позбавитися, але отримує можливість переховування після звільнення з-під варті. В деяких випад-

ках, за умови матеріальної забезпеченості особи, в разі загрози призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, кращим є переховування. А це призводить до зайвих витрат на розшук осіб, котрі переховуються після обрання такого запобіжного заходу.

Четверте. Кримінально-процесуальним законом передбачено розгляд апеляції про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту впродовж трьох діб [4]. Але на практиці є деякі проблеми щодо належного дотримання такого строку. В юридичній літературі вказується на такі причини даної проблеми. Насамперед вони опосередковувалися вирішенням таких питань: *по-перше*, не є чітко регламентованою процедура витребування справи до апеляційного суду з метою її вивчення; *по-друге*, недостатність часу для вивчення самої справи; *по-третє*, проблематичність виклику до апеляційного суду заінтересованих осіб у такий короткий строк [7, с. 87-88]. Апеляція на застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту подається за загальним правилом або безпосередньо до суду або надсилається поштою. При чому після надходження вони відразу подаються на розгляд судді. Проблему становить отримання суддею матеріалів, на основі яких було прийнято рішення для перевірки законності його прийняття. Тут і виникають проблеми. Якщо отримати матеріали провадження, яке заведено у місцевому суді-не складає труднощів, то витребування матеріалів справи, яка знаходиться у провадженні слідчого ускладнюється. Зокре а це пов'язано з відсутністю вимоги зазначення в апеляції відомостей про досудові органи, у провадженні яких перебуває кримінальна справа. Це призводить до необхідності суду витратити час на з'ясування органу досудового слідства, який проводить розслідування, і посадової особи, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа [Там же, с. 87]. Крім того, на практиці матеріали, які необхідні для розгляду апеляцій, витребуються не за допомогою складання процесуального документу, який би покладав обов'язок на посадову особу, у провадженні якої перебуває справа, а шляхом телефонного зв'язку. Це призводить до того, що працівники органів досудового слідства можуть, не порушуючи закон, ухилятися від направлення матеріалів кримінальної справи до суду, посилаючись на таємниці слідства, або на те, що у законі конкретно не визначено право апеляційного суду витребувати саме матеріали кримінальної справи. Іншою проблемою є фінансове забезпечення діяльності суддів, що характеризується відсутністю транспорту. Так, відстань між місцевим та апеляційним судом в одному випадку може становити 20-30 км, а в іншому – 150-200 км. Проблемою, яка також призводить до затягнення строку розгляду таких справ є також вивчення матеріалів кримінальної справи, яка може складати декілька томів. Особливо це має місце при вирішенні питань

ня про оскарження продовження тримання під вартою. Крім того, проблематичним є виклик до апеляційного суду заінтересованих осіб, при чому потрібно все це зробити, враховуючи, отримати справу і її вивчити потрібно за три доби.

П'яте. Одним із основних засад додержання прав учасників кримінального процесу є дотримання встановлених законом строків на відповідну процесуальну дію. Завданням строків є створення таких умов у процесі здійснення слідчих і судових дій, щоб можна було спрогнозувати процес, забезпечити ефективність та врегулювати поведінку суб'єктів процесу. Крім того, передбачені кримінально-процесуальним законом строки процесуальних дій мають надзвичайне значення також при здійсненні захисту особи від обвинувачення. Проблема визначення строків в кримінальному процесі України має свої особливості в порівнянні з правовим регулюванням цього питання в зарубіжних країнах, особливо в тих, які характеризуються високою правовою свідомістю і культурою. Так, у багатьох країнах світу кримінально-процесуальний закон не завжди детально регламентує строки виконання слідчим, суддею, прокурором кожної процесуальної дії, зазначаючи, що вони повинні виконуватися в розумні строки [6, с. 11]. Тобто закон розраховує на високу моральність і високу порядність суб'єктів судочинства. На нашу думку, запровадження в українське законодавство такої норми є ще передчасним, тому що на практиці не рідко порушуються права учасників саме із-за непорядності правоохоронців. Тому законодавство навпаки повинно якнайбільш чітко врегулювати це питання і встановлювати відповідальність за недодержання строків вчинення процесуальних дій.

Шосте. Одним із основних напрямків судово-правової реформи, а, звідси, реформи процесуального права, є створення нового КПК України. Робота над створенням проекту нового кримінально-процесуального кодексу почалася ще з 1992 р. При підготовці проекту робоча група ставила за мету створити таку процедуру досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ, яка відповідала б міжнародним стандартам, досягненням вітчизняної та зарубіжної науки в галузі процесуального права, потребам слідчої і судової практики. Як зазначалось вище, законопроектна робота повинна була враховувати міжнародні стандарти, які конкретизовані в міжнародно-правових документах. До таких міжнародно-правових актів відносились ті, обов'язковість яких визнала Україна, а саме такі важливі документи у сфері регулювання кримінального судочинства, як Загальна декларація прав людини (1948 р.); Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів (1985 р.); Звід принципів захисту всіх

осіб, підданих затриманню чи позбавленню волі у будь-якій формі (1988 р.) та ін. [Там же, с. 5]. Під час роботи над проектом КПК враховувалися також положення Закону України "Про судоустрій України", Кримінального, Цивільного та Кримінально-виконавчого кодексів, інших нормативних актів, зауваження і пропозиції, що надійшли від державних установ, наукових і навчальних закладів, відомих вчених і практиків, використовувалися матеріали судової практики, результати наукових досліджень, законодавство інших країн. Крім того, після прийняття Конституції в законодавство мали втілитись також і вищезазначені положення Основного закону.

Сьоме. Потребують реформування і відповідно нового підходу положення, які характеризують завдання кримінального процесу. В ст. 2 чинного КПК визначається, що завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, а жоден невинуватий не був покараний [7].

В літературі висловлюється думка про необхідність перегляду такого формулювання завдань кримінального процесу. Зокрема, це стосується таких завдань як швидке і повне розкриття злочинів та невідворотність покарання. Деякими авторами пропонується виключити ці положення і не вносити їх до нового процесуального закону [8, с. 6]. Така позиція обґрунтовується такими двома основними чинниками. По-перше, тим, що навіть при високому рівні організації роботи правоохоронних органів не можливо досягнути стовідсоткового розкриття зареєстрованих злочинів. По-друге, із-за такої ознаки злочинності як латентність, що зумовлює чинники, які не залежать чи майже не залежать від того, наскільки ефективно працюють правоохоронні органи (зокрема, інертністю населення, небажанням жертв злочинів повідомляти про злочинні дії, вчинені щодо них, тощо).

Вважаємо, що слід погодитись із зазначеними зауваженнями. Хоч ці завдання і спонукають правоохоронні органи працювати більш ефективно, але на практиці вони призводять до масового приховування злочинів від реєстрації і безпідставного притягнення до відповідальності осіб шляхом примушування їх до зізнання у вчиненні злочину чи шляхом фальсифікації доказів з метою показати видимість належного виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК.

На нашу думку, основними завданнями кримінального процесу повинно стати правове регулювання відносин пов'язаних із викриттям осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, притягнення їх до відповідальності, застосування покарання, визначеного нормами матеріального права, зокрема, Кримінальним кодексом

сом України, а також захист від безпідставного притягнення до відповідальності.

Восьме. Необхідною умовою реформування кримінально-процесуального законодавства повинно також стати належне правове закріплення засад кримінального судочинства. Визначивши в Конституції України перелік основних засад судочинства (ст. 129) [9], законодавець тим самим сказав, що їх зміст має бути розкритий в інших законах, які регулюють окремі судові юрисдикції. Насамперед у новому кримінально-процесуальному законодавстві повинні дістати свого втілення засади, які закладені в Конституції. Це такі засади, як законність, рівність учасників кримінального судочинства перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальність учасників процесу та свобода в наданні ними судові своїх доказів і у доведеності перед судом їх переконливості, підтримання державного обвинувачення прокурором, забезпечення обвинуваченому права на захист, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду, обов'язковість рішень суду. Крім того, у новому КПК потребують свого визначення і ті засади, які не згадуються у ст. 129 Конституції, проте випливають з інших її норм, зокрема, незалежність суддів і підкорення їх тільки законам (ст. 126), повага честі та гідності особи (ст. 28), недоторканість особи, її житла, майна, охорона таємниці листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень, охорона особистого та сімейного життя (статті 29, 30, 31, 32) [Там же]. Законодавчого визначення повинні отримати також такі традиційні для вітчизняного кримінального процесу засади, як публічність, безпосереднє та усне дослідження доказів.

Дев'яте. Важливою проблемою, яка потребує перегляду в новому КПК є питання пов'язані з деякими аспектами участі захисника в кримінальному процесі. Якщо аналізувати норми КПК, які регулюють права й обов'язки обвинуваченого та його захисника, то можна дійти висновку, що обвинувачений при захисті має право використовувати лише законні засоби і захищати лише законні інтереси. Такі положення також містяться в ст. 55 Конституції України, в якій зазначено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Проте судова практика містить факти, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний під час слідства та суду, захищаючись, намагається всупереч об'єктивним доказам перекласти свою вину у вчиненні діяння на інших обвинувачених або осіб, що не були притягнуті до відповідальності. Це може здійснюватись шляхом необґрунтованого обвинувачення свідків та потерпілих у завідомо неправдивих показаннях, експертів—у завідомо неправдивому висновку та інше [10, с. 9]. Необхідно також звернути увагу на той

факт, що безпосередню участь в обранні обвинуваченим методів захисту бере захисник. І якщо обвинувачений, звичайно, зацікавлений в більшості у спотворенні істини задля того, щоб бути виправданим і для цього готовий на будь-які заходи, навіть порушення закону та заповняння шкоди правам та інтересам інших осіб, то захисник, як правило, не зацікавлений в порушенні закону. Тому останній повинен бути захищений в разі, коли клієнт ставить вимогу використовувати засоби, які спотворюють дійсність і порушують закон. Однак адвокатів сьогодні це зробити важко, тому що в ст. 48 КПК України передбачено, що відмова захисника при провадженні дізнання, попереднього слідства та в судовому засіданні від захисту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного не допускається [11]. Крім того, в кодексі наведено жорсткий перелік ситуацій, коли адвокат не може брати участі у справі як захисник, але не передбачено можливості відмовитися від участі у справі в разі, якщо обвинувачений вимагає від адвоката незаконних дій по його захисту. Закон "Про адвокатуру" від 19 грудня 1992 р. також не містить гарантії захисту адвоката при виникненні вказаної ситуації [12]. Поряд з цим кримінально-процесуальне законодавство не визначає також відповідальності захисника в разі порушення ним норми щодо обов'язку належного використання ним зазначених в законі засобів захисту. Поряд з відсутністю можливості відмови захисника від участі в процесі в КПК також не передбачено можливість усунення захисника в разі здійснення своїх повноважень на шкоду правосуддю.

Таким чином слід погодитися із висловленим зауваженням про необхідність законодавчого закріплення в КПК України норми, яка давала б можливість вивести з процесу захисника, котрий виконує свої обов'язки з порушенням закону. Але, на нашу думку, необхідним є обов'язкове зазначення підстав, які дозволяють вихід захисника із процесу. Крім того, підстави повинні поділятися на такі, за якими від захисника може відмовитись сам підзахисний і окремо ті, які дозволяють захиснику відмовитись від захисту інтересів його клієнта. Має бути визначена відповідальність захисника за використання під час досудового слідства, а також під час судового розгляду методів і засобів захисту інтересів підозрюваного або обвинуваченого, які порушують закон.

Необхідною умовою підвищення якості захисту підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному процесі є вирішення проблеми участі в процесі виключно адвоката. 16 листопада 2000 року Конституційний Суд України прийняв рішення [13], згідно якого до захисних функцій у кримінальному процесі допускаються, крім адвокатів, й інші захисники у галузі права. Це призвело до погіршення ефективності виконання захисних функцій [14, с. 57].

Таким чином можна зробити висновок про те, що основним недоліком реформування кримі-

нально-процесуального законодавства є надзвичайно велика кількість змін, які не завжди мають довершений характер і розривають системний зв'язок норм КПК. Неодмінною умовою завершення реформування кримінально-процесуально-

го законодавства має стати новий КПК. Разом з тим, автором звернуто увагу лише на деякі аспекти проблематики, яка охоплює багато інших проблем. Це обумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брынцев В.Д. Судебная власть /Правосудие/: Пути реформирования в Украине. – Х.: Ксилон, 1998. – 182 с.
2. Удалова Л. Деякі проблеми розвитку кримінально-процесуального законодавства // Право України. – 2002. – № 6. – С. 99-101.
3. Стефанюк В. Про стан здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції у 2001 році та заходи щодо реалізації положень законів України, спрямованих на втілення в життя судово-правової реформи // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 2-6.
4. Закон України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 34-35. – Ст.187.
5. Зубар В. Проблемні питання застосування кримінально-процесуального законодавства // Право України. – 2003. – № 11. – С.85-89.
6. Маляренко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку // Право України. – 2003. – № 9. – С.3-14.
7. Закон України “Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України” від 15 грудня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 6. – Ст.49.
8. Маляренко В. Вказ. прац.
9. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Офіційне видання Верховної Ради України. – К: ІВА, 1996. – 51с.
10. Маляренко В. Вказ. прац.
11. Закон України “Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого і підсудного” від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст.49.
12. Закон України “Про адвокатуру” від 19 грудня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст.62.
13. Рішення Конституційного Суду України “У справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника)” від 16 листопада 2000 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст.2045.
14. Брынцев В. Шляхи подальшого реформування судочинства з метою забезпечення належної дії Закону України “Про судоустрій України” // Право України. – 2002. – № 10. – С.56-58.